



Nemes Lajos – Sellyei Diána

Heves megye német lakossága a török kiűzésétől

a XVIII. század végéig

Heves megye a török hódoltság korában mind településállományában, mind a lakosság számában nagyon nagy veszteséget szenvedett. A török csapatok 1687. évi kivonulása után

azonnal megindult a benépesedés folyamata. Ez kezdetben spontán vándorlásban jelentkezett, majd a Rákóczi- szabadságharcot követő békés évtizedekben, miután a megyétől északabbra fekvő területek népességfőlése csökkent, szervezett telepítésbe csapott át. Zömében magyarok voltak a betelepülők, de jelentős volt a szlovák, a német és a délszláv (rác) betelepülők száma is. Az 1687 után Egerbe betelepülő németek döntő többsége még a történeti Magyarország német nyelvű településeiről költözött be a városba. Az 1711 utáni betelepülők már a Habsburg Örökös Tartományokból és a Német-Római Birodalomból költöztek új hazájukba. Vannak települések, ahová tisztán németek telepedtek be (ilyenek például Aldebrő, Kápolna, Nagytálya) és vannak olyanok, amelyekbe a már meglévő magyar lakosság mellé költöztek német ajkúak. A beköltöző lakosság számára ismeretlen volt az etnikai ellentét fogalma. Természetesnek tartották, hogy más etnikumhoz tartozók házasodjanak. Egymás nyelvének megismerése és a magyar nyelv uralkodóvá válása is természetes folyamat, hisz ez az összekötő kapocs.

Heves megye népességének máig ható etnikai átrendeződése a török korban kezdődött. Azt meg kell jegyezni, hogy a beköltözők már a XX. századra, nyelveikben teljesen elmagyarosodtak, tudatukban azonban többé-kevésbé megőrizték etnikai hovatartozásukat.

Hatvan várát és városát 1544-ben elfoglalta az előnyomuló hódító török hatalom, és szandzsák székhelyé tette. Ez még nem okozott nagy népességcsökkenést. 1550 körül elkészítették a szandzsák lakosságáról és javairól az első török összeírást, deftert. Ez beleillett abba a gyakorlatba, hogy nyomban a török hódítás után a török adminisztráció az elfoglalt országrész településeiről, a bennük található ingatlanokról, a település lélekszámáról, a lakosság jövedelmeiről és kiadásairól összeírást készített az előző – magyar – viszonyok alapján (Fekete 1968).

Az 1552-es egri török várostrom után a hódoltság határa Eger vára alá ért. Az 1552-es török támadás és várostrom elsősorban az Egri Völgy lakosságát készítette menekülésre, amely többségében – mivel elég idejük volt rá –, sikeres volt. Így - a lakosság számában a völgyben viszonylag kevés veszteség volt. A török támadás a falvak egy részét pusztává tette, s ezek sok esetben soha nem népesedtek be újra. Az anyagi kár is jelentős volt. Nagyobb pusztítás történt a seregek vonulási útvonalán is. Mind Khadim Ali budai pasa nógrádi várakat elfoglaló seregének útvonala, mind Kara Ahmed seregének Szolnok felőli felvonulása elpusztította a falvakat, és a lakosság – bár egy részüknek sikerült elmenekülnie –, a menekülési útvonalak kialakulatlansága miatt még nagyobb veszteséget szenvedett. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a török elől elmenekült lakosok egy része nem költözött vissza eredeti lakóhelyére, hanem az északi megyék településein, az úgynevezett Királyi Magyarországon maradt. Az 1552-es lakosságcsökkenés regenerálódása a visszatelepedéssel, a hódoltsági területekről való migrációval és a természetes szaporodással 1596-ig tartott. A falvak egy részének lassú pusztulása, elnéptelenedése 1552 és 1596 között is folytatódott. Ebben mind az előnyomuló török hatalomnak, mind a végvárak katonaságának szerepe volt (Nemes 1994: 69–70).

Újabb, de most már hosszú távra pótolhatatlan vérveszteség következett be a 15 éves háború időszakában. 1596 őszen az egri vár török kézre kerülését – ami a megye teljes területének hódoltsággá válását eredményezte – követte a szultán, III. Mohamed mezőkeresztesi győzelme, amelyet követően a hazavonuló török sereg feldúlta az útjába eső településeket. 1599 őszen következett be a tatár had iszonyú pusztítása a Tiszától egészen a Nógrád megyei Fülelig, ami együtt járt azzal, hogy az elpusztított falvakból a nép ezreit fűzték rabláncra. A hadak járását éhínség és pestis követte, így újabb ezrek estek áldozatul. Ez volt az első olyan népességpusztulás, amelyet sem a természetes szaporodás, sem a lakosságnak a hódoltságtól északra irányuló migrációja már nem tudott pótolni (Nemes 1994: 70).

A XVII. században több rablóhadjáratra is sor került – 1658-ban a délvidéki rácok, 1661-ben a törökök, a tatárok és a hajdúk, 1669-ben és 1672-ben a kóborló török és rác csapatok, 1678-ban Thököly kurucjai, majd a labanc portyázás –, amelyek apasztották a népességet. Ez többnyire nem jelentett teljes pusztulást, mivel a veszélynek kitett falvak lakosai ekkorra kialakították a menekülési útvonalakat, járhatatlan ártereken mozgékonyabb állattartásra tértek át, s ha nem lepték meg őket, akkor biztonságos helyre húzódtak (Nemes 1994: 70).

1686-ban a visszafoglaló hadműveletek kapcsán következik be egy újabb, most már parancsra történő lakosságkiürítés. 1686. június 19-én utasították a vármegye alispánját, hogy „haladéktalanul intézkedjék azon megyebeli lakosokra, kik az Eger körül lévő falvakban laknak, hogy családjokkal és összes marhájjal együtt költözködjenek ki onnan és

húzódjanak Szepes vagy más felvidéki megyébe, hol biztonságot találnak. Aki ezen rendeletet nem teljesíti, és az Eger körül lévő falvakban találtatik, barmaik elkoboztatnak, házaik felégettetnek”. Az 1686. december 20-án előterjesztett összeírás szerint a megye összes települése, Gyöngyöst és Gyöngyöspatát leszámítva, néptelen. Rajtuk kívül csak a török kézen lévő Eger rendelkezik jelentős népességgel. (Nemes Lajos 1994: 70)

Fél évi kiéheztetés után 1687. december 17-én a török csapatok kivonulnak **Egerből** és végleg megszűnik a hódoltság állapota a megyében. Az elmúlt több mint 140 év hozadéka viszont tragikus. A falvak, városok elnéptelenedtek, s amelyek nem, azoknak is nagymértékben csökkent a lakosságuk. Az eddigi lakosság egy része elpusztult, megmaradt része elköltözött vagy elmenekült. A tulajdon- és birtokviszonyok teljesen rendezetlenek. 1688 elejétől veszi kezdetét a lakosság újratelepítése, amely több szálon is fut. Egyfelől rendezni kell a települések földesúri tulajdonviszonyait. E célból, hozták létre a Neoaquistica commissiót^[1]. Az 1526 utáni másfél évszázad tehát óriási bizonytalanságot eredményez. Azzal, hogy párthívek szerzése céljából ugyanazokat a birtokokat, településeket más-más birtokosoknak adományozgatják, már I. Ferdinánd és I. (Szapolyai) János is jogbizonytalanságokat okoz. Ugyanazokra a településekre jogot formálhatnak tehát különböző családok. Ehhez csatlakoztak a 140 év alatt az erdélyi fejedelmek is. Színesítette a képet a különböző adásvételek, nemesség-adományozások és vételek sorozata. Ebben kell rendet tennie a Neoaquistica commissiónak. Többnyire azok szerzik meg a birtokokat, akik hitelt érdemlően bizonyítani tudják jogosultságukat az adott településre, és van elég pénzük a fegyverválság kifizetésére. A többiek pedig egyelőre hoppon maradtak.

A török korban északra költöztek és leszármazottaik egy része elindult délre, hogy az évtizedek óta néptelen területeken lévő, pusztán álló falvakat benépesítse, és az 1686-ban elköltöztetettek is kezdtek visszaköltözni falvaikba. A falvakba főleg magyar etnikumú lakosság települt be. Más a helyzet Egerrel, amely 1688–1694 között uralkodói döntés alapján reménykedhetett abban, hogy szabad királyi várossá válhat. Ez a lehetőség hatalmas mértékű lakosság-beáramlást eredményezett a városba. A mohamedán lakosság egy része a városban maradt, és áttért a keresztény hitre. A várost visszafoglaló hajdúk is többségében itt telepedtek le. Német lakosok telepedtek be a felvidéki szász városokból és a bányavárosokból is. A város társadalmi rétegződésére csak néhány, különböző célból és különböző szempont szerint készült összeírásból következtethetünk. Az első városi összeírás, amely a török kiűzése (eltávoztása) után készült, 1690-ből maradt fenn^[2]. Ez az úgynevezett „Edelspacher-féle” összeírás 384 világi és 47 egyházi háztulajdonost írt össze. Mivel az egyháziak között testületek (káptalan, szerzetesrendek) is szerepelnek, ezekkel a továbbiakban nem foglalkozom. A 384 világi személy közül nemesi jogállású volt 21 fő (5,5 %), polgár volt 162 fő (42,2 %), hajdú 96 fő (25%), tisztek és kamarai tisztviselők 21 fő (5,5%), egyéb városi lakos 84 fő (21,8%). Ez utóbbiak közé soroltam be az újkeresztényeket, vagyis – Eger város egyházi anyakönyvei alapján – a városban maradt és katolikus hitre tért mohamedánokat. Nemzetiségi megoszlásuk szerint az összeírtak 52,34 %-a volt magyar, 18,09 %-a német, 15,25 %-a délszláv és görög, akiket Egerben rácoknak neveztek, 13,02 %-a újkeresztény (török, bosnyák, albán stb.) és 1,3 %-a ismeretlen nemzetiségű.^[3] Az 1690. évi összeírás alapján képet kapunk arról, hogy milyen volt a háztulajdonosok foglalkozás szerinti megoszlása. E szerint a 384 világi háztulajdonosból 44 volt kézműves mester, akik 7 iparágban 18 mesterség képviselői közül kerültek ki. A legtöbb kézműves – összesen 15 fő – a ruházati iparban tevékenykedett. Ezt követte az élelmiszeripar 13 iparosával, a vas- és fémipar, valamint az építőipar 5–5 fővel, a bőripar és a szövőipar pedig 1–1 mester képviselte. Két mesterség képviselőit, összesen 4 főt nem tudtam egyik iparágba se besorolni. Az egyes iparágakon belüli differenciálódás még viszonylag csekély, hisz a ruházati iparban

4, a vas- és fémiparban 5, az építőiparban 3, a bőriparban és a szövőiparban pedig 1–1 mesterség képviselőit írták össze. A 44 kézműves nemzetiség szerinti megoszlását is ismerjük. 24 fő (54,56 %) volt magyar nemzetiségű, 17 fő (38,63 %) német, 2 fő (4,54 %) rác és 1 fő (2,27 %) újkeresztény. Látható tehát, hogy a betelepedést követő két évben kialakult ugyan egy bizonyos mértékű kézművesipar, de ez az összeírás időpontjában még igen gyenge és differenciálatlan képet mutat, s nem üti meg a korabeli városok színvonalát. Az 1690-es összeírás az összeírtak döntő többségét, 280 főt (72,92 %) szőlőbirtokosnak tüntet fel, tehát a lakosság nagyobb része a mezőgazdaságból élt. Ugyanakkor megemlítendő, hogy a kézművesek közül 17-nek szőlőbirtoka is volt (Sugár 1974: 70–72).

Az 1690. évi összeírás Szederkényi Nándor által közölt névanyaga az alábbiakat tartja németnek: Nait Máthé, Pilget Mátyás, Cappy Kristóf, Tuzer Dániel suszter, Satroch János, Pulitz György rézöntő, Maok Jakab suszter, Mastoch Simon szabó, Mandl Fridrik verpeléti postamester, Müller Fülöp, Nokter Sebestény kőműves, Steigel János, Lempruch Ferdinánd borbély, Frank Herman, Hochstätter Pál, Daydi János, Philip Márton, Passin Borbála asszony, Narcis Lénárd, Schwarcz Péter húsvágó, Goldhasz Mihály szabó, Helmish Mihály molnár, Habret György, Loikho Mihály, Kharsz Mátyás üveges, Gündel György rézmetsző, Slosszer Dániel lakatos, Sednak György sattler [nyereggyártó], Johan Demeter, Löner György suszter, Schwager Simon sütő, Ekkelhamer János üveges, Piano Lajos kereskedő, Schmid Farkas, Erhard Max, Morhard Konrád, Fischer Mihály, Dot Jakob, Jakob György, Gristóf István, Nocker Sebestény kőműves, Pringer Balázs (Szederkényi 1893: 10).

A beköltöző németek súlyát mutatja a város társadalmában, hogy a város vezetésében az egész XVIII. században komoly súllyal részt vettek. Az önkormányzat 1702. évi választásakor és egészen a század második feléig, mindig volt bírójelöltjük és mindig voltak belső és külső tanácsgajaik. Az 1702. évi 12 tagú belső tanácsban 7 fő volt magyar, 4 német és 1 rác etnikumhoz tartozó. A 24 fős külső tanácsból 12 fő volt magyar, 8 német és 4 rác. A XVIII. század közepén 1752. december 7. és 1763. január 2. között Herner Ferenc viselte a főbírói tisztséget. Róla tudni kell, hogy nem nagyon tudott magyarul, csak németül beszélt. A XVIII. század főbírái közül többen német származásúak voltak, de már teljesen elmagyarosodtak és magyarnak is vallották magukat. Német eredetűnek tarthatjuk a főbírák közül Haaz Károlyt (1711–1717), Rottenstein Károly Antalt (1720–1745), Fischer Jánost (1745–46), Wallner Józsefet (1746–1750), Forst Antalt (1750–1752), német volt az említett Herner Ferenc és Najmajer Ignác (1785–1796) (Nemes 2001: 182).

1687–1703 között egyenletes ütemben növekszik a megye benépesült településeinek és lakosságának száma. 1689-ben 40, 1692-ben 59, 1697-ben már 69 település rendelkezett adózás alá vonható nagyságú és vagyonú lakossággal. Ez a folyamat 1703–1710 között, a Rákóczi-szabadságharc időszakában megtorpant, sőt ideiglenes visszaesés következett be, hogy azután 1710-től újabb lendületet kapjon. A Rákóczi-szabadságharc időszakában többször is átvonultak hadak a megye területén, ami lényeges népességcsökkenést eredményezett. Az átvonuló seregek pusztítása a magyar etnikum által benépesített területeket érintette. Az 1715-ös országos összeírás szerint már 95, az 1720-as összeírás szerint pedig 98 település népes a megyében. 1687 és 1720 között összesen 24 esetben van adatunk magyar, 2 helyen német, 11-szer szlovák és 3 esetben rác, illetve román betelepülésről. 1711–1745 között 15 magyar, 11 német és 25 szlovák betelepedést említenek a források. Az említett adatok nem minden esetben homogén nemzetiségi falvakra, csak 1–2 család betelepülésére utalnak. (Nemes 1994: 71)

Vizsgáljuk meg a németek betelepődését Heves megyébe. Az XVII. századi első német migráció spontán betelepedés volt, ami együtt járt a magyar és a többi náció betelepődésével s a történeti Magyarország területéről történt. A névanyag kutatása külön tanulmányt igényelne, s így nem képezheti jelen tanulmány témáját. A Rákóczi-szabadságharc bukása után nyugalmas, építő korszak következett. A fejlődést csak egy dolog segíthette, ha megfelelő számú lakosságot telepítenek a falvakba. A spontán jobbágyvándorlást fokozatosan felváltotta a szervezett telepítés. A Habsburgokhoz kötődő földesurak ekkor kezdték a német területekről toborozni és betelepíteni az erre hajlandóságot mutatókat. Egerbe a püspökség és a káptalan továbbra is telepített be német anyanyelvű lakosokat, szőlőtermelőket és mesterembereket.

Az első település **Egerbaktára**, az egri püspökség jobbágyfalujába, tulajdonképpen jobbágyszökés formájában történt. „1718 és 1724 között az Abaúj megyei Mecenzéfről, a jászói prépost birtokáról német és szlovák jobbágyok szöktek Baktára: Són, Frindt, Aiben, Malicka, Sperling, Töpfer, Koller, Orosz nevűek. Ez a folyamat tehát még mindig a belső migrációhoz kapcsolódott. 1724-ben a jászói prépost visszakövetelte őket, de miután visszamenni semmiképpen nem akartak, megváltoztatták vagy éppen megmagyarosították régi nevüket, s így Oroszból László, Töpferből Farkas, Aibenből Gedeon, Sönből Szép, Malickából Erős, Tóthból Fekete lett. Ennek ellenére a prépost 1725-ben katonai karhatalommal vitt vissza egyeseket jászói birtokára s ezzel, meg a névmagyarosítással valamennyi német családnév eltűnt Bakta történetéből” (Soós 1975: 160). A canonica visitatio szerint 1746-ban még voltak német lakosai Baktának. Vályi András még 1796-ban is említi, hogy szórványként németek is laknak a faluban.

Feltételezhetőleg már nem a belső migrációhoz kapcsolódott német lakosok **Ecsédre** költözése. „1722–23-ban földesurai, Ráday Pál és birtokos társai 26 német iparost telepítettek Ecsédre, velük 1725-ben szerződésre léptek, 4 évre mentesítvén őket az adófizetés alól, miután ácsok és bognárok lévén, házakat építettek, mesterséget folytattak. „Miután Ecsédet alkalmas számú német jobbágyokkal megszállítottuk volna, s contractualis levelünket (szerződésünket) is nékiek kiadtuk vala, ellenben az előbbeni örökös magyar jobbágyokat is azon egy sorsban amazokkal együtt kívánván bírni”, 1729-ben megújították a szerződést, de ebben már előírtak bizonyos meghatározott robotot mind a magyarok, mind a németek terhére. 1730–1745 között a németek részben elköltöztek, részben elmagyarosodva, robotos földművelő jobbágyokká lettek” (Soós 1975: 156). Az 1746-os canonica visitatio még említi német lakosokat a faluban.

Hevesre is költöztek be az 1720-as években német lakosok. „1720-ig ismét 25-re, 1725-ig 60-ra emelkedett a hevesi jobbágyháztartások száma. Az újranevesítés 1722 és 25 között vett erős lendületet. 45 újtelepes hároméves települési mentessége 1725-ben járt le. 1720-ig 6, 1720 és 1725 között 14 német és 4 oláh téglás is megtelepedett a tégláégető mellett, ők később elmagyarosodtak, földművelőkké lettek” (Soós 1975: 259). 1746-ban és 1766–67-ben is találunk a mezővárosban német nyelvű lakosokat.

1729-ben **Demjénre** is települnek német lakosok. Ezek a Kerecsendre települt első német telepes csoporttal együtt érkeztek és öten közülük jobbágyságra is léptek. (Soós 1975: 139). Még az 1746-os és 1766–67-es canonica visitatiók is említettek német lakosokat a faluban. Demjénnel egy időben települt be Kerecsend és Egerszalók falu is.

Kerecsend lakosai „1686 végén, még Eger török alóli felszabadulása előtt egy esztendővel elszéledtek. A majdnem 50 évre terjedő elnéptelenedés az Eger tartós blokádjára berendezkedő császári fővezér kiűritési parancsára következett be. A lakatlan puszta

határában 1720 körül az egri püspök földesúr fácánoskertet létesített, benne pompás fácános vadászházat építtetett. Bár 1720-ban Eger alsó városrészében még összeírták azt a 12 jobbágyot, aki valamikor a pusztává lett Kerecsendre való volt, Kerecsend mégis 1731-ig néptelen maradt. Erdődy püspök 1731-ben a Rajna kerületből, Svábföldről, Elzászból beköltöző német jobbágyokkal benépesítette Kerecsendet. Az 1731. október 14-én kiadott letelepedési engedély szerint csak katolikusok költözhetek be. Ők kaptak telket házépítésre, de paplakot, iskolát, mesterlakást maguknak kellett építeniük a földesúr által adott építési anyagokból. 1751-ben újabb telepítési akció folytán 32, az 1772. évi harmadik telepítés során további 8 német család került a faluba, amely a XIX. század végéig elmagyarosodott. 1763-ban az újtelepes németek robotmegtagadása folytán a többiek azon panaszkodtak, hogy egyes falubeli társaik felfuvalkodván földesurok akaratja ellen, nem akarván engedelmeskedni, felfuvalkodásukban utat vévén nyakukba, elpártoltak közülük, adóterheiket az ittmaradók nyakába háritották” (Soós 1975: 311).

Egerszalók 1731-ig néptelen volt. „1731. június 4-én a káptalan kiadta azt a telepítési szerződést, amelynek alapján 1731-ben 9, 1732-ben 15, 1734-ben 11 német gazda telepedett be Köln, Landau, Trier, Rajnakerület, Bajorország és Bamberg környékéről. Eszerint minden újtelepes három évig mentesül a robot és egyéb földesúri terhek alól, annak elmúltával azonban füstpénz gyanánt évente 4 forintot fizet, dézsmát ad a dézsmaköteles terményekből, az ígásjobbágy 12 napon át ígásrobotot, az ígátlan 20 napon át kézi robotot teljesít, a tehenek, juhok és kecskék után sajtot ad. A XVIII. század közepétől magyar jobbágyok is tömegesen költöztek be, s a falu népét előbb vegyes anyanyelvűvé, később magyarrá tették” (Soós 1975: 176). A faluban az 1746. évi és az 1766–67. évi canonica visitatio szerint is jelentős német népesség élt.

1730-tól kezdve Grassalkovich Antal kamaraelnök szerezte meg a hatvani uradalom falvait meg **Hatvan** várost. „Grassalkovich a városba szívesen telepített német mesterembereket, szőlőművelő zselléreket, sőt telkes gazdákat is. Ezek részére a magyarokénál nagyobb mentességeket, kedvezményeket biztosítottak. 1756-ban az 52 magyar telkesgazda mellett 45 német gazda lakott Hatvanban, de a németek az újtelepesnek járó adómentes évek elmúltával sem akarták a közadókat, vármegyei fuvarterheket viselni.

A magyarok és németek közötti súrlódások elkerülése végett Grassalkovich „1764-ben a magyar bírón kívül német bírót is állíttatott, mert most a németek nyomorult száma az magyarokat már superálja (felülmúlja). A XIX. század elején megszűnt a németek elkülönülése, elmagyarosodtak. Grassalkovich özvegye az úrbérrendezés után, az 1774. évi szerződésben készpénzváltásgot kívánt a jobbágyrobotok egy részéért. Az ifjabb Grassalkovich Antal herceg 1782-ben újabb szerződésben 1792-ig meghagyta őket a részleges robotváltás állapotában. A német taksások pedig összes robot- és terményszolgáltatásaikat megválthatták. 1792-től kezdve urbárium szerint robotoltak a hatvaniak” (Soós 1975: 252).

Szórvány német lakosokat találhatunk 1746-ban **Egerszóláton** valamint **Ugrán**. A canonica visitatiók szerint voltak német lakosai a gróf Buttlér János kezén lévő **Erdőtelek** falunak 1746-ban és 1766–67-ben is.

Jelentős német népességgel rendelkeztek még az egri püspökség tulajdonában lévő Maklár és Nagytálya, valamint a Grassalkovich Antal birtokába került Kompolt és Aldebró falvak is.

„1732 körül Erdődy püspök eltiltotta a **maklári** kálvinisták nyilvános vallásgyakorlatát, elvette tőlük a templomot, majd alapjaitól kezdve újjáépíttette, szentéllyel, toronnyal, és a

katolikus hívek kezébe adta. A reformátusok egy kis része elköltözik a vallásuk miatt rájuk nehezedő nyomás miatt. Helyükbe katolikus német csoportokat hozat a földesúr. 1744-ben még csak három német családnév látható a Maklárra vonatkozó összeírásban. 1758-ban megy végbe első ízben a „svábok szállítása” Maklárra. Az 1759–60. évi jobbágyösszeírás 20 német újtelepest sorol fel, közöttük Aldebrőről költöztek is vannak” (Soós 1975: 350).

1764-ben Ulrich püspöki jószágkormányzó igen örvendezik „az impériumból ígérkezett 27–28 famíliának. Igen örülnék, ha az örvényi pusztát megszállanák. De amint levelükből észrevehetem, ők inkább erdős és szőlőhegyes helyen kapnak, ezért csak Maklárra szándékoznak. Ha a Dunán Pestre érkeznek, onnan bagásiájakat Maklárra szekereken hozatjuk. Őket helyben kenyérrrel és búzával segítjük. És ugyan azt sem bánám, ha Baktára, Felnémetre vagy Tárkányra vihetném, mivel itt is szükséges a nagy impopuláció (népesség szaporítása), szőlőhegyek is lehetne, erdő is közelebb volna, favágással pénzt kereshetnének.” A Maklárra érkezett „új szállítású svábok a robotta megváltásában a régi lakosokkal egyenlő fizetésre lettek, így az egészhelyes öszvességgel fizet 29 Ft-ot” (Soós 1975: 350). 1772 és 1774 között ismét 13 új német telepes költözött Maklárra Ausztriából, 7 pedig Sziléziából. 1799-ben a 185 családfő közül 31 családfő vallotta magát németnek, a többi magyarnak (Soós 1975: 351).

„A török kiűzése után további 80 éven át sem népesült be **Nagytálya**-puszta. Határában az egri püspök 1720 és 1730 között nagy fácsnokertet létesített, benne 1744-ben csak egy fából összeállított erdészlak, a kert végében, az országút mellett pedig sövényből készült kis korcsmaház állt. Legelőin Noszvaj, Szarvaskő, Maklár népe, meg az egri mészárosceh legeltette állatait. Újratelepítésének gondolata 1770-ben merült fel. Miután ugyanis Kömlő benépesítése sikerrel haladt előre, Eszterházy püspök megbízta Ulrich János jószágigazgatót, hogy keressen és ajánljon neki benépesítésre alkalmas másik pusztát a püspöki uradalom területén. Ulrich ebben az időben bérletként használta Nagytálya-pusztát. Ezt ajánlotta tehát, mert szerinte a puszta határa igen kevés hasznot hajt, földjei soványak, gazosak, de ha az erdészház fölötti szántókra 15–20 jobbágyot hoznak, ezek kitisztíthatnák, jövedelmezővé tehetnék a földeket. 1771. május 7-én költözött be az első 7 telepes, ezeket júniusban további 4-en, júliusban 6-an követték. 1772 márciusban Ulrich azt írja a püspöknek, hogy Nagytályára 25 ¼ telekre már 53 gazdát szállított, számukat 60-ra akarja növelni a kivételeseken kívül. Az 1771–1772-ben beköltözők származáshelye: Würtenberg, Szilézia, Würzburg, Mainz, Bajorország, Pothum, Frank hercegség, illetve Aldebrő volt. Az első betelepülők egy része rövidesen tovább vándorolt. 1773 és 1778 között újabb, lassúbb ütemű beköltözés folyt le. Ehhez a kedvet az Ulrich jószágigazgató által 1773-ban adott hatéves mentesség adta meg. 1774. november 1-jei körlevelében 34 Ft-ban állapította meg az egész telek összes terheinek váltságát azok számára, akik később szolgáltatásaikat nem természetben, hanem pénzben kívánják teljesíteni. 1778-ban német nyelvű urbáriumot kapott a község. Ulrich 1782-ben visszaadta a nagytályai bérletet az egri püspökségnek” (Soós 1975: 384–385).

Kompolton már 1746-ban is jelentős német nyelvű népességet találunk. „Grassalkovich az 1754. január 1-jén kiadott telepítési szerződése alapján a Kompolt nevű kuriális helyet Elzászból származó német jobbágyokkal népesítette be. A szerződésben a már ott lakó és később betelepülő jobbágyok mentességét így szabályozta: 6 évi mentesség az állami adó, forspont, kvártély alól, 2 évi mentesség a földesúri terhek alól. A már ott lévő német telepesek mintájára házaikat hasonló formára építsék, fát ingyen kapnak. A szabad évek elteltével hetedet fizetnek, a robotot 12 forinton megváltják, csak 3 napot kaszálnak, a káli telepesekhez hasonlóan. Az iparos betelepülők évi 7 Ft-ot fizetnek” (Soós 1975: 332).

Aldebrő: Egy XVIII. századi német falu betelepítése^[4]

Aldebrő azon kevés magyar település közé tartozik, amelynek alapítását megközelítően pontos dátumhoz tudjuk kötni. Az biztosnak tűnik, hogy a terület németekkel való benépesítése már az uradalom 1740. évi megvétele után megkezdődött. Báró Grassalkovich Antal 1743. április 24-én Debrőn adta ki (jog)biztosító levelét uradalma – Debrő – vár alatti területének Al Döbrő név alatti betelepítésére. A biztosító levelet az újonnan jött sváboknak és másoknak „így a mostaniaknak, mint a jövőbelieknek” állították ki. A „sváb” név Magyarországon minden német ajkú telepes gyűjtőneve, aki a XVIII. században költözött hazánkba. III. Károly első telepítési felhívása a sváb kerületekhez szólt, s minthogy azután is a katolikus bevándorlókat részesítették előnyben, a délnémet területek lakossága (a tulajdonképpeni svábok, bajorok, bádeniek, württembergiek, hesseniek) és még elzászi, moseli népesség adta az akkori hospesek^[5] többségét (Nemes 1993:13).

Hogyan történt a betelepítés? 1743-ban van valamennyi –iratok hiányában– meg nem állapítható számú telepes, akik a falu első lakói, s akik az első szilárd épületeket emelik itt. Az is kiderül, hogy ezek a telepesek a Német-Római Birodalomból jöttek. Azt azonban a későbbi iratokból, tanúvallomásokból tudjuk, hogy ez csak a kezdet volt. A következő években még többször történik kisebb-nagyobb mértékben német telepesek bevándorlása a faluba, s ez csak 1760 körül szűnik meg teljesen.

1746-ban a canonica visitatio szerint Aldebrőnek 166 lakosa van. Nagy a valószínűsége, hogy 1746-ban még csak az első betelepülők élnek a faluban. A népesség német, s igen kevesen tudnak magyarul. A falunak temploma nincs, a halottakat is Debrőre, az ottani temetőbe viszik át.

A következő egyházlátogatási vizsgálat 1767-ben történt. Ekkor a falunak már 707 lakosa van.

Vizsgáljuk meg, honnan telepedtek be a falu lakosai? Az nyilvánvaló, hogy a „sváb” elnevezés nem fedi a valóságot, mivel ezt csak a németekre használt összefoglaló megnevezésként és nem az eredet megjelölésére használták a korban. A Felső-Pomerániai betelepedés, amiről a szakirodalom említést tesz, szintén bizonyításra szorul. Csak az összes forrás vizsgálata, feltárása, értékelése után állapítható meg a falu betelepítésének módja.

Az Aldebrőre vonatkozó forrásanyagot megvizsgálva a téma feldolgozásához használható iratanyag az egyházi anyakönyvekre, az összeírásokra, az 1771. évi urbáriumra és néhány megyei közgyűlési iratra szűkölt.^[6] Meg kell vizsgálni, hogy mi a források szűkösségének az oka. A legfontosabb az, hogy a Grassalkovich Levéltár iratanyagának többsége elpusztult. Az Eble Gábor által 1909-ben kiadott könyvben található anyagok jó része is 1956-ban elégett.^[7] Heves és Külső-Szolnok vármegye iratanyaga nem tartalmazott adatokat a falu betelepítésére^[8], a község korai iratanyaga pedig, ha volt is, teljesen elpusztult. Az iratok hiánya mellett a másik tényező az a történészek által közismert tény, hogy a betelepülés korában, a XVIII. században még nem létezett nemzetiségi probléma.

A betelepülők egy része a Habsburg Birodalom területéről költözött be, melybe akkor a Magyar Királyság mellett az Osztrák Örökös Tartományok, a Cseh Királyság, az Osztrák Németalföld és Itália egy része is beletartozott. A XVIII. században a Habsburg-ház tagjai viselték a Német-Római Birodalom császári koronáját is, s ezen keresztül volt némi

befolyásuk a mai Németország területén lévő tartományok életére is, így a túlnépesedett területekről költöztek át telepések a birodalom másik felében lévő, kevésbé népes vidékekre.

A hospesek eredeti lakóhelye és nyelve, a kor toleráns viszonyai közt, csak rendkívüli események alkalmával bírhatott jelentőséggel. Ilyen rendkívüli esemény volt az illető születése, házassága és halála. Ezért van az, hogy a források közül a leghasználhatóbbnak az egyházi anyakönyvek – ezek közül is a XVIII. század végi, XIX. század eleji halotti anyakönyvek – bizonyultak. Ekkorra alakult ki az anyakönyvvezetésben az a gyakorlat, hogy a halott születési (származási) helyét is megjelölték.^[9] Meg kell jegyezni, hogy a használható adatok száma így is csekély, hiszen a betelepülők közül ekkorra már csak a legidősebb s a XVIII. században matuzsálemi korúnak számító 60 év feletti korban meghaltak jöhettek szóba. Más a helyzet a születési és házassági anyakönyvekkel, valamint az összeírásokkal. Ezek esetében a névanyagból lehetett következtetéseket levonni.

A fentieket előrebocsátva vizsgáljuk meg, honnan települtek be Aldebró lakosai. A források adatait két nagy csoportba kellett osztani. Az egyik csoportba azok az adatok tartoznak, amelyek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy az illető személy, akire az adat vonatkozik, honnan települt be a faluba. A másik adathalmaz azt mutatja meg, hogy az illető feltételezhetőleg honnan származott. A fenti két csoportosításon belül meg kellett még vizsgálni, hogy az illető, akire az adat vonatkozik, mely országból, mely tartományból és melyik településről költözött Magyarországra. Mind az országok, mind az egyes tartományok elnevezése, területe, kiterjedése és határai többször is változhattak, és változtak is a XVIII. századtól napjainkig, ezért a vizsgálódáskor ezt is figyelembe kellett venni.

A hospesek egy része az Osztrák Örökös Tartományokból^[10], más része a Német-Római Birodalom^[11] egyes tartományaiból, de van, aki Poroszországból^[12] jött. Konkrét adatunk van rá, hogy Ausztriának Felső-Ausztria nevű tartományából^[13] Németország esetében pedig a Hesseni választó fejedelemség^[14] és a Bajor királyság területéről^[15] biztosan jöttek betelepülők Aldebrőre.

Ausztriai volt az 1798. január 3-án Aldebrőn meghalt Antonius Hinhort.^[16] Felső-Ausztriából származott az 1827. szeptember 8-án, 85 éves korában elhunyt Margaréta Pauscher, Antoni Stokler felesége,^[17] valamint Joannis Fuschs özvegye, az 1827. november 10-én, 75 éves korában ugyancsak Aldebrőn meghalt Margaréta Mattz.^[18]

A Német-Római Birodalomból, a hesseni választófejedelemség fővárosából, *Kassel*-ből költözött Magyarországra Margareta Keszler, Petri Kirsch özvegye, aki 1827. augusztus 19-én, 87 éves korában halt meg Aldebrőn.^[19] Az ugyancsak Hessen területén lévő *Friesenheim*-ből származott Antonius Hailzmon özvegye, aki 78 évet élt, s 1822. december 13-án halt meg.^[20] Németországi forrásból tudjuk, hogy Hienerwadel Jacob 1761. március 27-én kivándorolt Magyarországra. Feltételezésem szerint a közeli *Fürstenberg*-ből indulván a Duna melletti *Donaueschingen*-be érkezett, majd itt bizonyos időt eltöltve megnősült, feleségül vette a közeli *Hausen*-ből származó Christine Widamt.^[21] Christine Widam 1795. szeptember 13-án halt meg Aldebrőn.^[22]

Ez az adat megerősíti a szakirodalomban a kivándorlásról leírtakat. A Német-Római Birodalomból távozni szándékozók a birodalom túlnépesedett részeiből a Duna vonalához költöztek, majd itt eltöltöttek valamennyi időt. Több család összefogott, és a megfelelő vezető segítségével, akik a telepítést szervezték, a folyó melletti utat használva, gyakrabban magán a folyón közlekedve közelítették meg Magyarországot, majd jövőendő lakóhelyüket.^[23] A Bajor

királyságból származott az 1823. július 23-án elhunyt Mathias Cziener asztalos mester, aki *Augsburg* városából költözött Aldebrőre.^[24]

A harmadik ország, ahonnan olyan adatunk van, amely kétségkívül bizonyítja, hogy onnan költözött be telepes Aldebrőre, Poroszország. 1808. június 14-én halt meg Aldebrőn Joannes Konits, aki a poroszországi „Kosnitz” környékéről származott.^[25] A kérdés az, hogy hol található jelenleg ez a város. Németország 1914-ben nyomtatott térképét vizsgálva kiderült, hogy Nyugat-Poroszország területén volt egy „Konitz” másképp „Kanitz” nevezetű város, amely a középkorban a „Német Lovagrend” határvára és határvárosa volt. Ez jelenleg Lengyelország területén lévő „Chojnice” város. Lakói németek voltak a XVIII. században.^[26] Kanitz néhány kilométerre feküdt Kelet-Pomerániától. Mivel a forrás a betelepülő származási helyeként *Kosnitz* város környékét említi, így van realitása annak a szakirodalmi állításnak, hogy az első betelepülők Felső-Pomerániából költöztek Aldebrőre.^[27]

A falu lakosainak XVIII. századi névanyagát vizsgálva van néhány adatunk még, amely biztosan a telepések származási helyére utal. Ezek konkrétan megneveznek tartományt vagy valamilyen települést. Annyi eltérés van az előzőekben ismertetett adatokhoz képest, hogy míg azok esetében nyilvánvalóan az illető hospes költözött be Aldebrőre a forrásban megjelölt helyről, addig a névanyag ezen helynevei esetében vagy az illető telepes vagy valamilyen felmenője költözött el a nevében található tartományból vagy településről. Nevét már az elköltözés után kapta meg éppen azért, mert abból a tartományból vagy településről származott.

1752–53-ban tűnik fel összeírásban *Elczejzer* Michael neve^[28], akit az 1771. évi urbáriumban *Elszaszer*,^[29] majd *Elzászi* néven emlegetnek.

Az 1753. évi születési anyakönyvben található Christophorus *Svájcz*^[30], akit az 1771. évi urbáriumban is összeírtak^[31] Hasonlóan az előzőkhöz gyakran előfordul a családi nevek között a Sváb elnevezés is.^[32] Az előzőekben felsorolt nevek három országból (tartományból): Elzászból, Svájból és Svábföldről való származásra utalnak.

Teljesen bizonyosan utal a származásra a Trier név is, amely a Mosel folyó melletti városra vall.^[33]

Aldebrő korai személynevei alapján feltételezhető, hogy a továbbiakban felsorolt települések egy részéből is költöztek telepesek a faluba. Ezt azonban – források hiányában – nem lehet teljes bizonyossággal állítani. Vizsgáljuk meg tehát, hogy melyek ezek a témánk szempontjából kérdéses helyek.

A hesseni választófejedelemség *Herbstein* nevű településéről származhat a Herbstein nevű telepes.^[34] Ez a település Kasseltól délre, mintegy 50 km-re található.

Hannoverától északra 24 km-re van *Handelok* és 34 km-re *Buchholz* városa. Mindkét név megtalálható Aldebrő személynevei között.^[35]

A személynevek alapján feltételezhető, hogy a Rajnai palotagrófság területéről több család is származott Aldebrőre. A személynevekkel megegyező nevű települések mindegyike Koblenz körzetében, mintegy 50 km-es körön belül található. Ezek közül *Stebach* Koblenztől északra, kb. 15 km-re fekszik. Koblenztől keletre, kb. 15 km-re van *Pohl*, kb. 20 km-re *Holler*, kb. 50

km-re *Hummel*, Koblenztől délre, kb. 30 km-re *Alken*. A Koblenz és Trier közötti körzetben fekszenek még *Kall*, *Kretz*, *Kaisers*, *Karl*, *Schilling* és *Hermersbert* települések.

Irodalom

Bél Mátyás 2001: *Heves megye ismertetése 1730–1735*. Eger, Heves Megyei Levéltár.

Breznay Imre 1934: *Eger a XVIII. században I–II*. Eger, Egri Nyomda Rt.

Fekete Lajos 1968. *A hatvani szandzsák 1550. évi összeírása*. Jászsági füzetek 4. Jászberény.

Magyar történelmi fogalomgyűjtemény 1980: szerk: Bán Péter

Nemes Lajos 1993: *Aldebrő község 250 éves története 1743–1993*. Aldebrő.

Nemes Lajos 1994: *Heves megye nemzetiségi viszonyainak vázlata*. *Archivum* 13. 69–102.

Nemes Lajos – Gergely Anikó – Linkecs Beatrix 2008: *Aldebrő község története*. Aldebrő.

Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata (1687–1848)*. Eger, Heves Megyei Levéltár.

Soós Imre 1975: *Heves megye községei 1867-ig*. Eger, Heves Megyei Levéltár.

Sugár István 1974: *Eger város összeírása 1690-ben*. *Archivum* 3. 1974. 63–72.

Szederkényi Nándor 1891: *Heves vármegye története III. Egervára elestétől visszavételéig. 1596–1687*. Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája.

Szederkényi Nándor 1893: *Heves vármegye története IV. Egervára visszavételétől, 1687-től 1867-ig*. Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája.

Jegyzetek

Ez a tanulmány a Heves megyei németek történetének készülő monográfiájának vázlatja.

[1] A történelmi tudatban és a szakirodalomban az alábbiakat tudjuk a Neoquistica Commissióról: „A XVII. század végén a Habsburgok a töröktől visszafoglalt területet új szerzeménynek /neoquisita/ tekintették, mellyel a „fegyver jogán” /jus armorum/ szabadon rendelkeztek. A birtokokat nem adták egyszerűen vissza a tulajdonos családoknak, sőt az egész területet a magyar kormányzások hatásköréből és – a katonai közigazgatás elmúltával – közvetlenül csak az Udvari Kamarától függő kamarai adminisztrációk /Buda, Kassa, Csáktornya, illetve Kanizsa/ útján igazgatták és hasznosították. A hasznosítás az összeírt lakosság megadóztatását, a regáléjvedelmek behajtását, a földjüket visszakapott

birtokosoktól a fegyverválság begyűjtését, valamint betelepítését vagy eladását-eladományozását jelentette. Ezen munkálatok vezetésére Bécsben állandó bizottság alakult, mely 1690-től 1707-ig a Neoaquistica Commisio /Újszerzeményi Bizottság/ nevet viselte, de átmeneti szünetekkel és átszervezett formákban a XVIII. század első évtizedeiben is működött.” (Bán 1980: 653) A tanulmányban kifejtett vizsgálatot senki nem végezte el, munkaigényessége miatt. Véleményem szerint lényegesen finomítaná a Bizottság megítélését és tisztábban látnánk a XVI–XVIII. századi magyar nemesség helyzetét is.

[2] HML Egri Érs. GLT. XII-3/a/55. Liber 58.

[3] HML Egri Érs. GLT. XII-3/a/55. Liber 58.

[4] Az eredeti feldolgozást Dr. Nemes Lajos megjelentette. Az anyakönyvek további feldolgozásában részt vett Sellyei Diána egyetemi hallgató, aki az egyes családok közötti rokoni viszonyokban dolgozik.

[5] Hospes: vendég, betelepülő, telepes

[6] MOL. A 1220-1221, HML. Egyházi anyakönyvek másodpéldányai IV-416/6-7, HML. Urbéri és tagosítási iratok

[7] MOL. Grassalkovits levéltár P. 429.

[8] HML. Heves és Külső-Szolnok vm. Nemesi közgy. ir. IV-1

[9] Egyházi anyakönyvek. Aldebrő, MOL. Mikrofilmtára A 1220-1221-es sz mikrofilmek, HML. IV-416/6-7.

[10] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1798. január 3. Antonius Hinkast, 40 éves

[11] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1822. december 13. Antonius Hailzmon, özvegy 78 éves

[12] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. Joannes Homils

[13] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. szeptember 8. Margarita Pauscher, 85 éves

[14] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. augusztus 19. Margarita Keszler (...Kirsch özvegye), 87 éves

[15] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1823. július 23. Mathias Cziner

[16] Aldebrő halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. ??????

[17] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. szeptember 8. ?????

[18] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. november 10.

- [19] HML. Heves vm. felekezeti akv-i másodpéldányai IV-416/7. 1827. augusztus 19.
- [20] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1822. december 13.
- [21] Wolfgang Schneider Staatsarchivdirektor közlése alapján
- [22] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1795. október 13.
- [23] Wolfgang Schneider Staatsarchivdirektor közlése alapján
- [24] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1823. július 23.
- [25] Aldebró halotti akv. MOL. Mikrofilmtára: A 1220. 1808. június 14.
- [26] Révai Nagy Lexikona XIV. k. Bp. 1916. 336-337.
- [27] Soós I. 1955. 30.
- [28] HML. IV-7/c/1. öi. 649-650.
- [29] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz.
- [30] Aldebró születési akv. MOL. A. 1220. 1753. jún. 10.
- [31] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz., Németország autótérképe 1990.
- [32] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz., Aldebró halotti akv. MOL. A. 1220. Ursula Schvab, 1796. január 8.
- [33] Aldebró halotti akv. MOL. A. 1220. 1801. febr. 11.
- [34] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz.
- [35] HML. Úrbéri tagosítási iratok VII-1/a/5. 1. sz.

Abstract

Lajos Nemes - Diána Sellyei

Heves county's German population from the time when the Turks were driven out to the end of the 18th century

Heves county during the Ottoman occupation suffered a great loss in settlement count and population. After the Turkish troops left in 1687, the county started to get filled in with people. At first during the years after Rákóczi's war of independence, this was mostly the spontaneous wandering of the excess population, then as the population of northern region decreased, organized settling became dominant. The bulk of settlers were Hungarian, but there were also a great number of Slovaks, Germans and Southern Slavs among them. Most of the German settlers coming to Eger after 1687 were from German languaged settlements of the historical Hungary. However settlers arriving after 1711 were usually from the Hapsburg Hereditary Provinces or from the Holy Roman Empire. We can find settlements with almost purely Germanic origins (for example Aldebró, Kápolna, Nagytálya) and also examples of German settlers were living in the neighborhood of the original Hungarian population. Ethnical conflicts were almost unknown to the population. It was natural for them to have marriages between the different ethnicities. Knowing each other's language and the dominance of the Hungarian language were also natural processes, since it was the link between people with different origins.



NEMES LAJOS

helytörténész, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója

nobilis15@freemail.hu

1969 és 1973 között az Egri Tanárképző Főiskolán végezte a történelem–orosz szakot, ahol 1973-ban diplomát is szerzett. 1973 és 1976 között elvégezte a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a történelem szakot. 1985-ben szerzett bölcsészdoktori címet. 1973. február 1-jétől a Heves Megyei Levéltárban különböző beosztásokban dolgozott, 2008 és 2012 között igazgatóként. Főbb kutatási témái: Eger város gazdasága, társadalma és önkormányzata 1687–1848; Heves és Külső-Szolnok vármegye benépesedése a török hódoltság megszűntétől a XVIII. század végéig, valamint etnikai viszonyainak változása a XVI–XVIII. században, Eger szőlőtermelése a kezdetektől a jobbágyfelszabadításig. Rendszeresen tart ismeretterjesztő előadásokat különböző helytörténeti jellegű témákban.